

Posudek na disertační práci Mgr. Bogdana Dičeva

Modely komického v Haškově románu „Švejk“ v porovnání s vrcholnými satirickými díly bulharské, ruské a srbské beletrie

(FF UK, Praha 2012, ÚVS, vedoucí práce prof. PhDr. Vladimír Just, CSc., 387 s.)

Předkládaná disertační práce se štěpí do dvou hlavních, nestejně rozsáhlých oddílů: první, bohemistická a ve své podstatě monografická část (s. 18–275) je zevrubnou analýzou a interpretací Haškových *Osudů dobrého vojáka Švejka* z hlediska způsobů realizace komična – s důrazem na karnevalovost románu („mnohotvárný karnevalový komplex“; česká literární věda doposud zdůrazňovala satirický charakter díla) a na funkce hry při utváření komického („hra jako model komična“), resp. na vzájemné usouvztažňování obou principů – karnevalového a hravého – na základě jejich příbuznosti a odlišnosti („do jaké míry všeobecný světový princip hry existuje jako karnevalový prvek a do jaké míry je osamostatněn a uzavřen v prostorech pro karneval nedostupných“; s. 135); druhá část nabízí několik sond, v nichž jsou výsledky kandidátova uskutečněného haškologického výzkumu komparativní metodou využity při kontrastivně-diferenčním srovnání modelů komického ve *Švejkovi* spolu se třemi satirickými prózami literatur bulharské (*Baj Gaňem* Aleka Konstantinova), ruské (diptychem o Ostapu Benderovi *Dvanáct křesel* a *Zlaté tele* Il’ji Il’fa a Jevgenije Petrova) a srbské (*Autobiografii* Branislava Nušiče) (s. 276–365). Dochází k závěru, že na rozdíl od *Švejka* v těchto dílech karnevalová komika absentuje, anebo je přítomna jen v náznacích a některými jednotlivými prvky, nikoli jako bohatý „mnohovrstevnatý komplex“ (s. 347). Práci završuje závěrečné shrnutí (s. 366–368) a seznam primární a sekundární literatury (s. 369–386).

Hlavní přínos první části lze spatřovat v originální četbě Haškova arcidíla se zaměřením na českou i zahraniční literární vědou doposud opomíjený aspekt: na výklad sémantiky komiky, vztahů mezi čtenářským vědomím a pozorovanými jevy, na analýzu „nosných jazykových prostředků, souvislostí mezi intencionalitou a recepcí, logických mechanismů smíchu“ (s. 19). Autor disertace pečlivě prostudoval velice rozsáhlou literaturu předmětu (nejrelevantnější pro něj byly výzkumy dotýkající se problematiky Haškovy komiky, jež podali zejména Radko Pytlík, Milan Jankovič, Přemysl Blažíček a Sylvie Richterová) a v celé práci si dokázal od této literatury udržet patřičný odstup, zaujímaje k ní souhlasná, kritická i doplňující stanoviska. Pokud jde o metodologický fundament práce, kandidát se opřel zejména o Bachtinovu karnevalovou teorii (sympatický je jeho zápal proti tzv. bachtinoskepticismu: „trváme na nesmírné ideové síle Bachtinova myšlenkového světa“, s. 273), teorii komiky (makroteorii inkongruence) Vladimíra Boreckého a několik teoretických prací věnovaných hře (Johan Huizinga, Eugen Fink, Roger Caillois).

Za velmi šťastné rozšíření Dičevovy metodologické základny považují oporu v pracích bohemisty a slavisty Nikoly Georgieva (*1937), „živého mýtu bulharské literární teorie“ (s. 277), generačního souputníka a krajana Cvetana Todorova. Inspirace jeho cenným a v českém prostředí bohužel nedostatečně reflektovaným dílem (česky vyšla jen jedna studie o *Švejkovi*, Česká literatura 1966) obohatila kandidátův výzkum modelů (čili vžitých kulturně-společenských schémat) tvoření a vnímání komična, přičemž již samo spojení „modely komického“ je důsledkem tvůrčí recepce Georgievových haškinian (srov. s. 19). Ostatně, B. Dičev ve své práci např. rozvíjí Georgievovu ideu o *Švejkovi* jakožto apsykologickém a nedefinovatelném hrdinovi-funkci (zde by bylo zajímavé srovnání s „mužem bez vlastností“ Roberta Musila), skrze nějž (a to je Dičevovo rozšíření) je poznáván (vyjevován) karnevalový svět románu.

Z komparativní části (formálně zahrnuje kapitoly XI–XIII.) mě zvláště zaujala kapitola XI. *Baj Gaňu versus Josef Švejk* (s. 276–305), v níž se kandidát nejprve vyrovnává se stereotypizovanými představami o Gaňovi v hledáčku tzv. „narodopsychologie“. Odmítá (a správně odmítá) spatřovat v Alekově (anti)hrdinovi všeobecné zostuzení bulharského národa jakožto celku. Pak přehodnocuje „stoleté porovnávání Baj Gaňa s Josefem Švejkem“ (s. 278), na jehož počátku stojí v českém prostředí méně známá studie Gerharda Gesemanna o „problematickém Bulharovi“ (Slavische Rundschau 1931). Jde o velice důležitou stať, která vyvolala jakousi diskusi o smyslu literární postavy Gaňa Balkánského, resp. přesněji řečeno jejího obrazu (a to zejména v představách cizinců, kteří v něm spatřovali „typického Bulhara“), reflektovanou nejen v Bulharsku (diskuse je v disertaci shrnuta na s. 278–279), nýbrž i českoněmeckým tiskem: např. v Praze působící básník Kiril Christov (příklánějící se právě ke stanovisku Gesemannovu) hlavní aktéry diskuse představil ve článku *Der problematische Bulgare* (Prager Presse 1932, č. 51, s. 8). Na s. 279 by mohl vzniknout dojem, že článek N. Georgieva o Švejkovi a Gaňovi poprvé vyšel až v r. 1997, avšak ve skutečnosti jde o text z roku 1973 (v časopise Plamák). Při zmínce o 1. (časopiseckém) vydání Alekova románu (s. 276, 281) by bylo přesnější psát o časopise Мисъл, popř. Misāl, neboť automatické překládání názvu do češtiny („Mysl“) je zavádějící.

Při srovnání Švejka s Ganěm Balkánským by bylo možné přihlídnout ještě k jedné česko-bulharské literární paralele, jak ji reflektovala i bulharská literární věda: Veličko Todorov (opíraje se o postřeh Zdeňka Urbana) ve své studii *Към въпроса за повторителността на литературния тип. Матей Боучек и Ганьо Балкански*¹ na základě analýzy „mechanismu opakovatelnosti literárního typu“ nabízí typologické srovnání mezi Ganěm a Čechovým Matějem Broučkem. Zajímalo by mě, do jaké míry kandidát považuje tuto konfrontaci za zdařilou (nabízí se např. cyklický motiv cesty a návratu, obdobně negativní charakteristika ústředního hrdiny-nehrdiny² apod.), popř. zda pokládá podobné přirovnání za neopodstatněné a nevhodné.

V další části posudku bych si dovilil zmínit několik konkrétních kritických poznámek a námětů.

Obecně: Citáty v poznámkách pod čarou nejsou označeny uvozovkami, čímž není zcela jasné, kdy autor sám komentuje a parafrázuje a kdy uvádí doslovný citát (jednou z mála čestných výjimek je pozn. 27 na s. 290). Takový postup je ve vědecké práci nestandardní. Kromě toho právě v poznámkových citátech bývá častou užívanou kurzivního či půltučného zvýraznění bez jakékoli zmínky o tom, zda je provedl autor citovaného díla, anebo autor disertace.

Jindy kandidát cituje cizojazyčný článek, jako by byl napsán česky (např. v pozn. 32 na s. 90 je uveden název studie Nikoly Georgieva *Parodie obsahu a parodie struktury: „Švejk“ a antiromán*, avšak ve skutečnosti jde o bulharskou studii, kterou Dičev správně cituje v seznamu literatury). Poměrně časté je chybné (v českém textu) užívání uvozovek v podobě „“ (passim), občas též "" (např. s. 274), místo standardního „“; kromě toho se autor nemůže rozhodnout, jak Haškovo dílo nazvat – střídají se podoby „Osudy“ (ve většině případů) a „(,)Švejk(“““, přičemž poslední bylo použito v názvu disertace a na několika dalších místech (obou názvů současně je užito např. na s. 275). Proč se kandidát nerozhodl jen pro jednu variantu?

Jaké opodstatnění má užívání adjektiva „literárně-vědecký“ (např. s. 22) vedle běžného „literárněvědný“, míní jím autor nějaký specifický významový odstín?

¹ Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity. Řada literárněvědná (D) 34, 1985, č. 32, s. 143–148.

² Ke konceptu hrdiny ve srovnávací středoevropsko-balkánské perspektivě srov. dva zajímavé sborníky: J. Koška [ed.]: *Hrdina v stredoerópskych a balkánskych literatúrach 19. a 20. storočia*. Bratislava 2004. Ch. Balabanovová – V. Prokešová [edd.]: *Podoby hrdinu v literatúre a v kultúrnej pamäti*. Bratislava 2008.

s. 162 – žánr hospodské historky – souhrnně o vypravěčských žánrech (zajímavý je i polský a slovanský kontext) pojednal Ludvík Štěpán, který oproti zavedenému názvu „hospodská historka“ navrhoval pojem „naranda“.³

s. 269 – Frazerova „kontagiózní magie“ – kandidát mohl přihlídnout k českému vydání (*Zlatá ratolest. Magie, mýty, náboženství*, přel. V. Heroldová-Šťovičková a I. Herold, Praha 1977, 2. vyd. 1994), kde je anglické „Contagious Magic“ překládáno jako „kontaktní magie“ (srov. s. 39 českého vydání); na druhou stranu Dičevův překlad lépe vystihuje původní význam slova („přenosný“, „nakažlivý“, „infekční“), byť jde o doposud málo zdomácnělý internacionalismus.

s. 287 – co přesně kandidát míní „proxemičností“ Gaňova obrazu?

s. 293, 294, 296, 301 – alespoň v poznámce pod čarou mohl být uveden český překlad z knižního vydání z r. 1953 (vydání je uvedeno v seznamu literatury).

K *Seznamu odborné literatury* (s. 369–386) bych měl otázku, zda má nějaký význam, že jednotlivé položky nejsou řazeny podle abecedy (objevuje se např. Bergson po Blažičkovi, Čermák po Červenkovi, Fink po Fryntovi, Hájková po Hausenblasovi atp. U překladů do ruštiny u monografií Charlese Peirce (s. 377), Wolfa Schmida (s. 378) nebo Anthonyho Walla (s. 380) by se jednotlivé tituly měly objevit v druhé části soupisu – se jménem autora v azbuce: podobně jako jsou tu vzhledem k použitým ruským a bulharským překladům uvedeni Камю (s. 383) či Мукаржовский (s. 384).

V témže seznamu je z českých vydání Bachtina uveden pouze jediný jeden titul (*Dostojevskij umělec*, 1971), ač kandidát se hojně dovolává zejména překladu Jaroslava Kolára *François Rabelais a lidová kultura středověku a renesance* (1975), třebaže většinou cituje pouze z ruského originálu (na s. 274 je ojedinělý dlouhý citát z českého vydání) a vedle překladatelových ekvivalentů zhusta uvádí i své vlastní alternativní překlady. Je tento postup skrytou polemikou s Kolárovým překladem (srov. např. formulaci „vedle Kolárova překladu upřednostňujeme pro účel této práce i formulace ‚kontemplace‘, ‚rozjímání světa‘“; s. 136)?

I když je nutno hodnotit reprezentativnost a různorodost použité literatury, poněkud zaráží velice skrovný počet prací z oblasti teorie vyprávění.

Uvážíme-li, že disertaci napsal cizinec, je třeba vyzdvihnout vysokou jazykovou úroveň a stylistickou vytríbenost a propracovanost textu. Přesto si dovoluji uvést několik namátkových příkladů, jež svědčí o nedostatečně provedené redakci textu (stranou ponechávám pasáže, v nichž se projevuje autorův bulharský slovosled typu „v jedné samostatné pro každé dílo kapitole“ /s. 22/, „má svou ‚nadpřirozenou‘ z hlediska světa těchto skutečností logiku“ /s. 27/, „že vždy jeho jednání postrádá věcné souvislosti“ /s. 43/ aj.); ostatní opravy jsem označil obyčejnou tužkou přímo do zapůjčeného exempláře disertace: „Tejge“ (s. 18), „Francois“ (passim), „nedefinovatelnost Josefa Švejka jako literárního hrdinu“ (s. 31), „bourání [...] kanónu [!] a idolů“ (s. 34), „přibližuje svět k člověka a člověk k člověku“ (s. 38), „radostním“ (ibid.), „o smyslu grotesku“ (s. 43), „ballast“ (s. 56), „nařízení, které mátlý“ (s. 65), „řady lidského oděvů“ (s. 76), „nevyštleno“ (s. 84), od substantiva „oxymóron“ nelze vytvořit adverbium „oxymóronně“ (s. 89), ale pouze oxymorně (od oxymorní) či oxymoricky (od oxymorický), „existuje i opačné postoje“ (s. 105), „ve své analýzy“ (s. 106), „je tělesné hmotě přidělována [= přidělována] [...] jediná funkce“ (s. 108), „Obdobná, avšak trochu jinak artikulovaná definice hry autor opětovně uvádí i na s. 182.“ (s. 139), k čemu odkazuje formulace „jak uvádí Borecký (viz nahoře pozn. 161.)“, když v disertaci poznámka 161 vůbec není? (s. 146), „skladacky“ (s. 147), „Georg Lukách“ (s. 170), „Bachtinově myslí [= Bachtinovu myšlení] je nejednou vyčítáno“ (s. 272), „týkající se Bachtinové otázky“ (s. 273), „[práce je] do nějaké [= jisté] míry zestaralá [= zastaralá]“

³ Srov. L. Štěpán: *Charakteristické rysy specifických vypravěčských žánrů v některých slovanských literaturách*. In: Česká slavistika 2003. České přednášky pro XIII. mezinárodní kongres slavistů, Ljubljana 15.-21. 8. 2003. Praha 2003, s. 299–314.

(ibid.), „s Goethevu *Italskou cestou*“ (s. 274), „Švejkovi žvásty“ (s. 275), „o parodické podstatě vazivových [= Vazovových] Strejců“ (s. 307), „k Dvanácti křesel“ (s. 309), „Rubena [= Eugena] Finka“ (s. 366), „Hujzinga“ (373) aj.

Dičevova formulace, v níž komparativní část své rozsáhlé práce charakterizuje jako „stručný přehled s nadějí, že někdy přijde čas i na podrobnější [!] rozvíjení a hlubší analýzu nastolených témat, pohledů a názorů“ (s. 365) a k vlastní disertaci podotýká, že „se bude nadále věnovat podrobnější [!] analýze zde projednávaných problémů“ (s. [8]), může být přičtena snad jen na vrub autorovy vrozené (a zbytečné) skromnosti. Domnívám se, že svou hloubkou, promyšleností a zevrubností celá tato disertace překračuje běžný průměr a je přínosná jednak svým pohledem zpoza českých hranic jako obohacení současného švejkologického (či širě nahlíženo haškologického) diskursu, jednak – kromě dvou pozoruhodných komparativních exkursů česko-srbských a česko-ruských – svou bulharistickou složkou (pro mě osobně velice zajímavou), vybízející k novým pohledům na bulharskou literární klasiku (postřehy o Vazovových *Strejcích*, cenné srovnání Haškova hrdiny s Ganěm Balkánským).

Na základě výše konstatovaného disertační práci Mgr. Bogdana Dičeva *Modely komického v Haškově románu „Švejk“ v porovnání s vrcholnými satirickými díly bulharské, ruské a srbské beletrie* **doporučuji k obhajobě.**

V Praze 30. dubna 2012

PhDr. Marcel Černý, Ph.D.